

І.В. Лугова, студентка,
Харківський національний економічний університет
м. Харків, Україна
irina.seeyou@gmail.com
науковий керівник к.е.н., доц. Аксьонова І.В.

АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ ДЕПОПУЛЯЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Україна протягом усього минулого і поточного десятиріччя охоплена демографічною кризою, однією з відмітних ознак якої є масштабна та затяжна депопуляція. Депопуляція - це природний спад населення із-за тривалого і систематичного зниження числа народжених у порівнянні з числом померлих. Скорочення чисельності населення в результаті війни, епідемії або якого-небудь іншого катаклізму не є депопуляцією, оскільки носить хоча і різкий, але все-таки тимчасовий характер. Коли катастрофічні фактори перестають діяти, населення швидко відновлює свої втрати.

Як показують статистичні дослідження, за останні 14 років українців стало менше на п'ять мільйонів. В країні вмирає людей більше, ніж народжується. А ось чому це відбувається — однозначної відповіді немає. Загальновизнано, що в основі вимирання лежить економічна криза і погіршення стану населення [1].

Для України на рубежі XX та XXI ст. актуальними проблемами стали зниження дітородної активності, погіршення стану фізичного та психологічного здоров'я, загострення міжпоколінних та гендерних проблем тощо. Демографічні процеси взагалі не можуть бути змодельовані винятково в кількісних вимірах. Може виникнути ситуація, коли чисельність померлих за певний період перевищує кількість народжених. Але навіть якщо в країні чисельність населення досить швидко зростає, водночас можуть знижуватися якісні показники переважної більшості її громадян — зменшення середньої тривалості життя внаслідок посилення бідності, падіння потенціалу суспільно-економічної та культурно-творчої активності. Зовсім іншою є картина в країнах, де відбуваються депопуляція й водночас поліпшення якісних показників населення, зокрема, збільшення середньої тривалості життя, професійного та освітнього рівня. У цих країнах втрати від депопуляції компенсуються за рахунок підвищення якості життя населення і часто за рахунок такого важливого додаткового чинника, як імміграція.

Окремі параметри демографічних процесів в Україні мали негативну динаміку ще від 1960-х рр. На початку 1990-х відносно плавне погіршення зазнало різкого прискорення, з'явилися інші руйнівні фактори і процес самовідтворення населення увійшов у стан гострої кризи. Відбулося незворотне за тогочасних умов падіння абсолютних і відносних показників народжуваності. Основною причиною стало обвальне зменшення економічного забезпечення демопроцесу. Рівень заробітної плати став недостатнім не лише для утримання та виховання бажаного числа здорових дітей, а й для відновлення (у належній якості) робочої сили батьків. Стримуючими дітородження чинниками стали також платність освіти й медицини, високі ціни на ліки, незадовільні житлові умови. За таких обставин потреба в дітях, у материнстві й батьківстві витіснялася іншими потребами, причому тим елементарнішими, чим нижчим був рівень життя. Уже у 1993 році навіть у селах, де традиційно народжуваність вища, ніж у містах, показник сумарної народжуваності почав падати значно нижче рівня (2,3 дитини на жінку), необхідного для простого відтворення населення («нульового приросту») за тогочасного рівня смертності [2].

У 1990-х рр. значно погіршився стан здоров'я населення. Це було наслідком соціального стресу та занепаду системи охорони здоров'я. Життєвий тонус багатьох людей істотно знизився, і це вкрай негативно вплинуло на їхню життєзберезувальну поведінку, призвело до зростання смертності, небувалого раніше поширення пияцтва та наркоманії, а також двох епідемій — ВІЛ/СНІДу і туберкульозу. Основними причинами смерті людей в Україні є хвороби системи кровообігу, новоутворення й зовнішні причини.

Крім стану здоров'я, важливою характеристикою якості населення є його соціально-економічний склад, зокрема освітній, професійний і кваліфікаційний. В Україні за цими показниками в період загострення соціально-економічної кризи відбулися негативні зміни, породжені насамперед безробіттям в умовах різкого спаду рівня життя. Набули поширення маргіналізація та безпритульність (у тому числі дитяча). Безробіття і вимушена зайнятість багатьох людей тими видами діяльності, які не відповідають рівню і характеру набутих ними раніше професійного та інтелектуального потенціалів, призвели до втрати ними кваліфікації. Якість освіти

також істотно погіршилася. До значних втрат сукупного трудового потенціалу призвела й трудова еміграція. У цілому, були зруйновані майже всі механізми масового відтворення в країні якісної робочої сили.

Прискорене старіння населення на тлі низької народжуваності й депопуляції в Україні є одним із тих демографічних феноменів, які втілюють не лише сучасні проблеми з відтворенням населення у нашій країні, а й мають довготривалий вплив на усі сторони життєдіяльності суспільства. У демографічному сенсі постаріння населення України гальмуватиме процес її виходу з депопуляції, міцно утримуючи замкнене коло «низька народжуваність – старіння - депопуляція». Депопуляція ж у поєднанні з інтенсивним міграційним відтоком (молоді й осіб середнього віку) із сільської місцевості у перспективі породжує певну загрозу можливого обезлюднення окремих територій.

Серед соціально-економічних наслідків активізації процесу старіння головними є збільшення демоекономічного навантаження на працездатне населення (та на соціальні статті бюджету), старіння самого працездатного населення, уповільнення оновлення знань та ідей, гальмування науково-технічного прогресу, загострення проблем самотності осіб похилого віку та необхідності їх соціальної підтримки, економічного забезпечення та інше.

Процес скорочення чисельності потенційних працівників (осіб працездатного віку) особливо прискориться у 2015-2020 роках внаслідок виходу у цей час за межі працездатного віку найбільш численних поколінь. Основною причиною прискорення процесу старіння населення у цей період буде не так збільшення тривалості життя, як низька народжуваність у 1990-і – на початку 2000-х років та порівняно висока – наприкінці 1950-х – початку 1960-х років. Протягом усього досліджуваного прогнозного періоду в Україні збільшуватиметься також демографічне навантаження на працездатний контингент [2].

Намагання пом'якшити проблему депопуляції за рахунок компенсації її міграційним приростом може мати для України вкрай негативні наслідки. Адже для простого заміщення поколінь («нульового приросту» чисельності населення) за існуючого рівня народжуваності треба, щоб чисельність дорослих збільшилася майже у 2 рази, тобто іммігранти мали б становити половину дорослого населення дітородного віку, а це спричинило б порушення єдності та внутрішньої рівноваги суспільства. Україна тривалий час мала від'ємне сальдо зареєстрованої зовнішньої міграції, але з посиленням антиміграційного законодавства в малорозвинених країнах приплив мігрантів до України, особливо нелегальних, поступово збільшився. У 2005 році вперше за роки кризи було зареєстровано невелике перевищення чисельності прибулих над вибулими (4,6 тис. осіб), 19 % якого склали іммігранти з країн Азії та Африки. У 2009 році міграційний приріст населення України становив 11,8 тис. осіб. Бажаним варіантом збільшення чисельності населення України є створення сприятливих умов для повернення до неї її уроженців, які виїхали до інших країн [2].

Зростання чисельності населення за рахунок міграційного припливу, що компенсує природне зменшення, не скасовує самого факту депопуляції. Сама ця компенсація носить лише формальний характер, а фактично відбувається заміна одного населення іншим [1].

З демографічної точки зору, без наявності трьох і більше дітей, принаймні, у половини сімей, кожне наступне покоління виявиться меншим за попереднє і чисельність населення скорочуватиметься. Заходи щодо поліпшення умов життя і праці працюючих матерів, що застосовувалися до нинішнього часу, тобто виплата допомоги, збільшення відпусток по догляду за дітьми, надання різних пільг, виявилися недостатньо ефективними, але це не означає, що ніяке стимулювання народжуваності взагалі неможливе. Основна проблема полягає в тому, що всі вище перелічені заходи були спрямовані лише на створення матеріальних стимулів до збільшення чисельності сімей з трьома і більше дітьми. Важливо також пам'ятати про систему моральних цінностей населення [1].

Тож не випадково тематика депопуляції, старіння населення та їх наслідків в останній чверті минулого – на початку поточного століття стала однією з найбільш активно досліджуваних як власне демографами, так і економістами, а також фахівцями, які розглядають питання старіння та низку супутніх проблем у широкому соціогуманітарному контексті. Серед вітчизняних науковців, які вивчають проблеми депопуляції та різні аспекти старіння населення, слід, насамперед, відзначити фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України С. Пирожкова, Н. Левчук, В. Піскунова, С. Піскунова, В. Шешенко, П. Шевчука, а також співробітників Інституту геронтології АМН України В. Безрукова, В. Чайковську та інших.

Кризове становище українського суспільства було пов'язано насамперед з нежиттєздатністю старого суспільного організму та масштабними неконтрольованими процесами, які супроводжували соціально-економічні реформування. Новий суспільний організм може бути життєздатним лише за умови істотного

поліпшення в країні соціальної якості населення, його трудового потенціалу. Заходи щодо створення умов, сприятливих для народження дітей, зниження смертності та впорядкування міграції, повинні реалізовуватися одночасно [2].

Список літератури: 1. А.Б. Синельников «Что более приемлемо для населения: стимулирование рождаемости или приток иммигрантов?», науковий інтернет-журнал «Демографические исследования», №1 // www.demographia.ru; 2. В.С. Стешенко «Криза демореальності, криза демографічна», Інститут історії України НАН України // www.history.org.ua.